

לא חומדים, כן מודים

עשרת הדיברות הם הקוד הדתי והמוסרי המפורסם בהיסטוריה. עד לאחרונה הם עיטרו את אולמות המשפט בארצות הברית. הם עדיין מקשטים את מרבית ארונות הקודש בבתי הכנסת. רמברנדט הקנה להם את מראה דמותם הקלאסי באמנות, ובדמיון של רבים מאתנו, בדיוקנו של משה העומד לשבור את לוחות הברית לאחר חטא העגל. תמונת ענק פרי מכחולו של ג'ון רוג'רס הרברט, ובה משה מוריד את הלוחות מהר סיני, חולשת על אולם הישיבות המרכזי בבית הלורדים באנגליה. צמד הלוחות ועליהם עשרת הדיברות הוא מזה עידן ועידנים סמלו של החוק הנצחי בריבונות האל.

בשפות לעז קוראים להם "עשר המצוות", אך לא בכדי התורה מכנה אותם "עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים" (שמות לד, כח) והמסורת העברית "עשרת הדיברות". שכן אין מדובר בעשר מצוות. ניטיב להבין זאת לאור תעודות קדומות שנתגלו במאה האחרונה, ובייחוד מסמכי "בריתות כפיפות" שנכרתו בין הממלכה החתית לממלכות קטנות, משועברות לה, במאות ה-14 וה-13 לפני הספירה – כלומר בסביבות ימי יציאת מצרים. במסמכים אלה, סעיפי ההתחייבות מופיעים לעתים פעמיים: תחילה בתמצית כללית, ואז בפרטנות. זהו בדיוק היחס בין עשרת הדיברות לבין המצוות המפורטות סמוך לאחריהן, בפרשת משפטים (בפרקים

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

כב-כג). עשרת הדיברות הם תמציתן של מצוות אלו. הם עקרונות היסוד של החוקים.

מקובל לחלק את עשרת הדיברות לשני חצאים, חמישה דיברות לכל לוח. זוהי חלוקה גרפית – אך גם עניינית. חמשת הדיברות הראשונים עוסקים במה שבין אדם למקום (ובכלל זה גם מצוות כיבוד אב ואם, שכן הורינו הם שותפיו של אלוהים בהבאתנו אל העולם). החמישה האחרונים עניינם מה שבין אדם לחברו.

זו חלוקה הגיונית, אך יש חלוקה הגיונית נוספת: שלוש קבוצות, שבכל אחת מהן שלושה דיברות – ולבסוף הדיבר העשירי כקבוצה לעצמו. שלושת הדיברות הראשונים עוסקים כולם ביחסנו לאלוהים, נותן המצוות הבא איתנו בברית: האמונה באל אחד, האיסור לעבוד אלוהים אחרים, והאיסור לשאת את שם ה' לשוא. השלישייה הבאה עניינה היותנו נבראיו של אלוהים: השבת מזכירה לנו את בריאת העולם; עלינו לכבד את הורינו שהביאו אותנו לעולם הזה; והרצח אסור עלינו מפני שכל בני האדם נבראו בצלם אלוהים (בראשית ט, ו). השלישייה השלישית עוסקת במוסדות הבסיסיים של החברה: איסור הניאוף מקדש את הנישואין; האיסור לגנוב מכונן את זכות הקניין; והאיסור להעיד עדות שקר הוא יסודה של מערכת המשפט והצדק. בלי כל אחד ואחד מהדברים הללו לא יהיה האדם חופשי, ולא תיתכן חברה חופשית.

מבנה זה מדגיש את זרותו של הדיבר העשירי, "לא תחמוד בית רעה". לא תחמוד אֵשֶׁת רֵעֶךָ וְעַבְדוֹ וְאִמָּתוֹ וְשׁוֹרוֹ וְחִמְרוֹ וְכָל אֲשֶׁר לְרֵעֶךָ" (שמות כ, יג). כי אכן, לפחות במבט שעל פני השטח, דיבר זה שונה מכל קודמיו. הם עסקו במעשים ודיבורים, ולכל

היותר במחשבות שהאדם יכול לשלוט בהן.¹ לעומת זאת, החמדה, הקנאה, החשיקה בדבר השייך לזולת, היא רגש. רגש המציף אותנו גם בעל כורחנו. כשאנו חומדים איננו הפעילים, אלא הסבילים, מושאיו של הרגש התוקף אותנו (ואכן, בלעז, המילה "פסיכ" מקורה ב"פסיון", כלומר תשוקה). איך אפשר לאסור עלינו דבר שלא אנו עושים, אלא הוא נעשה בנו? וגם אם אפשר – מה כל כך נורא ברגש התוקף אותנו מפעם לפעם, כל עוד אין הוא מוביל אותנו למעשה?

נראה לי שהתורה מנחילה לנו בדיבר זה סדרה של אמתות יסוד שלבושתנו שכחנו. ראשית, כפי שמלמדת אותנו הצלחתה של שיטת הטיפול הקוגניטיבי-התנהגותי, רגשותינו מושפעים ממחשבותינו.² כך למשל נרקיסטים מרבים להיעלב כי הם חושבים שאנשים אחרים מדברים עליהם או שוללים אותם. המחשבה שלהם מנותקת מהמציאות, אך היות שכך הם חושבים הם מרגישים רגש כן של כעס וטינה.

שנית, הקנאה היא מן הגורמים העיקריים לאלימות בחברה. קנאה גרמה ליאגו להוליך את אותלו שולל, והתוצאות היו רצחניות. ובתורתנו – הקנאה היא שגרמה לקין לרצוח את הבל. בגלל תופעת הקנאה חששו אברהם, ואחריו יצחק, לחייהם כאשר רעב ששרר בארץ אילץ אותם לנודד לתחומי ממלכות זרות. הם חששו שהיות שהם נשואים לנשים יפות, השליטים יהרגו אותם כדי לקחת את הנשים להרמוניותיהם.

מובהק מכולם הוא סיפור יוסף ואחיו. הקנאה הולידה את שנאת האחים ליוסף. הם התרעמו על היחס המיוחד שקיבל מאביהם, על כותנות הפסים היפה שלבש, על חלומותיו שניבאו כי ימשול בהם. לכן זממו להורגו וכך נמכר לעבדות.

רַגֶּה ז'יראר, בספרו הקלאסי 'אלימות וקדושה', אומר שהגורם הבסיסי ביותר לאלימות הוא התשוקה המימטית – כלומר התשוקה להיות בעליו של מה שיש לאדם אחר, ובעצם, ביסודו של דבר, להיות הוא. התשוקה הזו עלולה להוביל לעבירה על כמה וכמה מן הדיברות האחרים. להוביל לניאוף, לגניבה, לעדות שקר ואפילו לרצח.³

ליהודים יש סיבה מיוחדת לחשוש מפני הקנאה. היא הייתה בלי ספק גורם וחומר-בעירה מרכזי של האנטישמיות לאורך הדורות. גויים קינאו ביהודים על יכולתם לשגשג גם בתנאי מצוקה – אותה תופעה מוזרה שתוארה בפרשת שמות במילים "וְכַאֲשֶׁר יַעֲנוּ אֹתוֹ כֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרֹץ" (שמות א, יב). הם קינאו גם, ובמיוחד, בתחושת הנבחרות של היהודים (אף כי כמעט כל עם בהיסטוריה ראה עצמו כעם נבחר).⁴ ביטחוננו הלאומי מחייב אותנו במיוחד להתנהל בענווה ובצניעות.

איסור לא תחמוד איננו משונה אפוא כלל. החמדה, הקנאה, היא הבסיסי מכל הכוחות המערערים את ההרמוניה החברתית ואת הסדר החברתי, שלכינונם נועדו עשרת הדיברות. הדיברות, כמכלול, לא רק אוסרים עלינו את הרע ואת המערער ואת מעורר הרוע, אלא גם עוזרים לנו להתרומם מעליהם. זהו התפקיד של שלישיית הדיברות הראשונה, המזכירה לנו את נוכחותו של ה' בהיסטוריה ובחינו שלנו – וזהו גם התפקיד של השלישייה השנייה, המזכירה לנו כי כולנו ברואי האל וכך מסייעת לנו להתעלות מעל לקנאה בברואים אחרים.

אנחנו כאן, בעולם הזה, כי אלוהים רצה שנהיה כאן. מה שיש לנו הוא מה שאלוהים רצה שיהיה לנו. למה לנו, אם כן, לחשוש במה שיש לאחרים? אם הדבר החשוב ביותר בחיינו הוא

כיצד רואה אותנו הקב"ה, מה אנו בעיניו, למה שנחשוק במשהו רק מפני שישנו לאדם אחר? כאשר אנו מפסיקים להגדיר את עצמנו ביחס לה', ומתחילים להגדיר את עצמנו ביחס לאנשים אחרים – אורֵאז התחרות, המריבה, החמדנות והקנאה מתחילות להשתלט עלינו ונוטלות מאתנו את אושרנו.

אם המכונית החדשה שלך גורמת לי לקנא, אני עלול להידחף לקנות מכונית מדגם יקר שאינני זקוק לו כלל, ולהיות שבע רצון למשך כמה ימים – עד שאגלה שֶכֶן אחר שמחזיק רכב יקר אפילו יותר, ושוב אקנא, ושוב אקנה, וחוזר חלילה. זאת ועוד: כשקניתי מכונית יקרה מהמכונית שיש לך, וסיפקתי בכך את יצר הקנאה שלי, עוררתי את יצר הקנאה שלך. עכשיו גם אתה עלול להסתחרר ולקנות מכונית יקרה שאינך צריך. זוהי מערבולת של צריכה מזיקה שאין לה סוף טבעי. זה הרעיון של מדבקות־פגזים שנפוצה בחו"ל, "מי שיש לו הכי הרבה צעצועים כשהוא מת – הוא המנצח". המילה החשובה כאן היא "צעצועים", שכן התחרות למי יש יותר היא דבר הראוי אולי לגן הילדים, אך ודאי לא לחיים הבוגרים.

הנוגדן לקנאה הוא הכרת־הטוב. "איזוהי עשיר? השמח בחלקו", אמר התנא בן זומא. מנהג יהודי ידוע ויפהפה הוא לומר מדי בוקר, עם ההתעוררות, "מודה אני לפניך, מלך חי וקיים, שהחזרת בי נשמתי בחמלה. רבה אמונתך". המקיים מנהג זה ברצינות ובהתכוונות מתחיל את היום שלו ברגל ימין. להתחיל את היום בהכרת־הטוב, בהודיה – זה הָרָגֵל שיכול לשנות חיים.

היהדות, סודה הוא התודה. בהתרפאנו מן המחשבה שאושרם של אנשים אחרים מפחית מאושרנו שלנו, אנו משחררים גל של אנרגיה חיובית המאפשר לנו לשמוח במה שיש לנו במקום להיות

עסוקים במה שיש לאחרים, ולהיות מה שאנחנו במקום להשתוקק להיות מה שאנחנו לא.

1. על פי הרמב"ם, הדיבר הראשון הוא מצוות מחשבה ולב – אמונה בה'. לדעת הרמב"ן אין הדיבר הזה מהווה מצווה אלא מבוא למצוות.
2. מחשבת ישראל יודעת את הדבר זה עידן ועידנים. זהו לב לבה של תורת חב"ד שרבי שניאור זלמן מלאדי ניסח בספר התניא. אבן עזרא, בפירושו לתורה לפסוקנו, אומר שאנו חומדים רק מה שאנו סבורים שמצוי בהישג ידנו, ולא מה שברור לנו שלא נוכל להשיג אי פעם.
3. המחקר הקלאסי בנושא הוא ספרו של הלמוט שק – Helmut Schoeck, *Envy: a Theory of Social Behaviour*, New York: Harcourt, Brace & World, 1969. וראו גם Joseph Epstein, *Envy*, New York: New York Public Library, 2003.
4. ראו על כך 200 Anthony Smith, *Chosen Peoples*, Oxford University Press, 200.